

Sborník ze semináře
ZKOUMÁNÍ VÝROBNÍCH OBJEKTŮ A TECHNOLOGIÍ
ARCHEOLOGICKÝMI METODAMI
12. prosince 1979, Technické muzeum v Brně

Jiří M e r t a
Technické muzeum v Brně

Průmyslová archeologie

Před zahájením prací ve Staré huti u Adamova přikročilo Technické muzeum v Brně k archeologickému výzkumu některých částí areálu bývalé huti, které jsme považovali za významné pro existenci provozu huti a o nichž jsme předpokládali, že poskytnou informace technického charakteru, které jsme nezískali průzkumem archívních materiálů. Poněvadž huť existovala asi 150 let až do 70. let minulého století, ocitli jsme se ve velmi mladém časovém období, které v prostředí průmyslového podniku nebylo u nás zatím zkoumáno archeologickými metodami. Při pátrání po analogických výzkumech, případně jejich publikovaných výsledcích jsme zjistili, že zatím jedině anglosaská odborná literatura se zabývá podobnými problémy a to ve značné šíři.

Industriální archeologie, jak je toto nejmladší odvětví archeologie uváděno v anglicky psané literatuře, dosud nenašla svoje místo a o její oprávněnosti se vedou diskuse. Po středověké archeologii, o jejímž oprávnění dnes již nikdo nepochybuje, přišla tzv. postmedievální archeologie, která se rozvíjí v některých západoevropských zemích. Nejmladším odvětvím pak zůstává průmyslová archeologie, která stojí zatím alespoň zčásti mimo zmíněné uznávané kategorie, její další vývoj zůstává nevyřešeným, zato často diskutovaným problémem. Zdá se však, že dojde k jejímu postupnému rozšíření do dalších oblastí, stejně jako tomu bylo v případě středověké archeologie. Bude tomu především proto, že si archeologie uchová svoje nezastupitelné místo vzdor tomu, že objem dokumentačního písemného nebo i ikonografického materiálu

narůstá spolu s tím, jak se přibližujeme dnešku. A tak nejméně do poloviny 19. století, v některých případech ještě později, kdy dochází k explozi písemných pramenů, zachovává si archeologie svoji vyprávěcí hodnotu. (J. Malina, 1973).

Situace u nás a ve střední Evropě vůbec je ovšem odlišná jak co se zkoumaného předmětu týče, tak i vlastních možností provádění. Je obecně známo, že právě Velká Británie je tou zemí, v níž došlo k nástupu průmyslové revoluce. Ovšem ani zde nelze pevně určit hranici, kdy tento fenomén nastal. Obvykle bývá udávána polovina 18. století, ale vyskytují se případy manufakturních dílen a provozů již v 16. století (P. Riden, 1973). Hustota reliktních objektů průmyslového charakteru z období průmyslové revoluce a z počátků průmyslového období u nás je ovšem značně nižší, než na území Velké Británie nebo některých vybraných západoevropských zemí. Na zachování objektů v našem prostředí měly patrně negativní vliv i celospolečenské změny k nimž došlo po roce 1945.

V uvedeném duchu, to je ve sledování skutečných počátků průmyslu je chápán předmět zájmu průmyslové archeologie velkou většinou badatelů (Bracegirdle 1973, Buchanan 1970, Hudson 1970, Ridden 1973, Smith 1973). Jinak chápou průmyslovou archeologii někteří badatelé, jejichž přístup formuloval J. Raistrick. Ten naopak poukazuje, že průmyslová archeologie, či snad v jeho výkladu industriální archeologie se zabývá výzkumem všech industrií a jejich reliktních od štípaných kamených industrií až po nedefinovatelnou hranici někdy v 19. století (Raistrick 1972). Jedině výzkum industriálních lokalit spočívající na jejich archeologickém zpracování je možno podle zmíněného autora nazvat industriální archeologií v pravém slova smyslu, zatímco většina prací na nadzemních reliktech by měla být nazývána jinak (industriální záznam). Jenže první část návrhu vytváří dělení v rámci sledovaného předmětu v rozporu s dosavadní praxí dělení archeologického bádání podle jednotlivých zkoumaných časových období, kdy jednotlivá odvětví archeologie zkoumají pochopitelně také výrobní objekty a zařízení z toho kterého zkoumaného období. Definice pak ignoruje výsledky několika desítek let výzkumů terénní archeologie, která zkoumá i nadzemní části objektů, pokud se ovšem zachovaly. Pro určení zkoumaných výrobních technik a objektů v nichž byly tyto techniky provozovány, hlavně pak pro stanovení

logicky ucelených vývojových řad Raistrickův výklad vyhovuje. Zavedená a uznávaná praxe však takovému chápání vylučuje. V našich podmínkách, s přihlédnutím k dosavadní praxi, kdy semináře středověké archeologie poskytly zatím jedinou platformu pro přednesení výsledků výzkumu průmyslových objektů (Weber 1972), zatímco výsledky jiných bádání jsou otiskovány v tématicky orientovaných periodicky vydávaných tiscích některých muzeí technického charakteru (NTM Praha - sborníky z dějin hornictví, hutnictví, skla a keramických materiálů; sborníky TM v Brně, případně jiných ústavů), není předpoklad pro vydělení průmyslové archeologie jako zcela samostatného odvětví. Zdá se, že dosavadní forma je vyhovující pro obě strany - alespoň za současné situace a stavu bádání, kdy výzkumy výrobních objektů z období průmyslové revoluce, případně z období ještě mladšího jsou skutečně ojedinělé (výzkum TM v Brně). Považuji za vhodné zmínit se na tomto místě alespoň o některých kritériích a dalším možném programu tohoto odvětví. Kritéria vhodná nejen pro oblast Velké Británie pečlivě formuloval D. M. Smith. Podle jeho vyjádření se průmyslová archeologie zabývá průzkumem raných forem průmyslové činnosti se zvláštním ohledem na jejich fyzické zbytky. To zahrnuje studium raných dílen a továren, jejich strojního zařízení, energetických zařízení, kanálů a železnic, bydlení v domech uniformního typu a pod. Konečným cílem tohoto výzkumného směru je podat příspěvky k pochopení procesu vývoje průmyslové ekonomie společnosti vůbec. Diskuse a ostré polemiky mezi britskými archeology se soustřeďují především na otázku výběru vhodných objektů k archeologickému průzkumu. Mají to být především ty objekty, o nichž písemné prameny mlčí nebo promlouvají buď nedostatečně, či tendenčně (J. Malina, 1973). Britští autoři však sami přiznávají, že průmyslová archeologie zatím nedokázala poskytnout v dostatečné míře materiál historikovi společnosti 18. - 19. století, a to přes velkou popularitu a publicitu, které se jí dostává, i přes značné množství nadšených, ale neorganizovaných archeologů amatérů (mluvíme ovšem o Velké Británii!). Zůstává zatím faktem, že průmyslová archeologie není zatím schopna ve většině případů nahradit archivní prameny. Zůstávají však přece možnosti, kdy průmyslová archeologie poskytne informace, které nemohou být získány z ortodoxních pramenů. Je již dnes jasné, že půjde spíše o získání informací technologického charakteru, než o informace charakteru

hospodářského a sociálního. Lze to odvodit z již zmíněných výzkumů zaniklých skláren v oblasti Jizerských hor (Weber, 1972), nebo z výsledků výzkumu Staré Huti u Adamova (Kreps, Merta, 1971, Merta 1971, 1979), pokud jde o konkrétní výsledky bádání u nás. K podobným výsledkům došli také badatelé na Britských ostrovech. Co tedy zkoumat? Zajisté ty objekty, jejichž výzkum přinese nové poznatky a pomůže doplnit chybějící články vývojových řad. Zdá se, že ideálním předmětem bádání budou relikty zaniklých průmyslových objektů v odlehlých polohách, kde nedošlo k obnovení výroby. Mohou to být např. hamry a hutě a to hlavně ty jejich části, které v sobě skrývají zbytky pecí a výrobních zařízení, jejichž konstrukci dnes v některých případech neznáme, nebo ji musíme odvozovat z dobové literatury, což se vždy nemusí povést. Podobný stav znalostí trvá i v některých jiných výrobních odvětvích, jejichž věhlas nebyl takový, aby podnítil zpracování v odborné literatuře. Může také jít o lokální formy výroby ať již řemeslné, manufakturní nebo průmyslové v dnes již zaniklých výrobních zařízeních, která existovala v daném období. Vlastní archeologický výzkum potom využívá zavedených metod obecně užívaných při terénní práci a jejím konečném zpracování, při němž ovšem uplatňuje spolupráci s ostatními vědními a technickými obory.

Literatura:

- Bracegirdle, B.: The Archaeology of the Industrial Revolution, Cranbury, New Jersey 1973
- Buchanan, R. A.: Industrial Archaeology: retrospect and prospect, Antiquity 44-/176/, 281-287
- Hudson, K.: Industrial Archaeology, London 1964
- Kreps, M., Merta, J.: Stará huť u Adamova, TM Brno 1973
- Malina, J.: Archeologie: jak a proč?
- Merta J.: Státní technická památka Stará huť u Adamova, in Sborník TM Brno 1972
- Merta, J.: Státní techn. památka Stará huť u Adamova. Problém výzkumu a rekonstrukce areálu huti, in Sborník TM Brno 1979
- Raistrick, A.: Industrial Archaeology: an Historical Study, London 1972
- Riden, P.: Post post Mediaeval Archaeology, Antiquity 47/187/210-16
- Smith, R.W.: Science in Archaeology. A Comprehensive Survey of Progress and Research, 519-528, Bristol 1963
- Weber, V.: Výzkum skláren v sever. Čechách, přednáška na celostátní konferenci středověkých archeologů v Hradci Králové, září 1975